

**YAPISALCI PERSPEKTİFTEN ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK:
MARX'TAN GRAMSCI'YE*****INTERNATIONAL POLITICAL ECONOMY FROM A STRUCTURALIST PERSPECTIVE:
FROM MARX TO GRAMSCI*****Gökhan ADIGÜZEL***

* Dr., İstanbul İl Göç İdaresi
Müdürlüğü,
adgzl.gokan@gmail.com
ORCID ID:
0000-0003-3795-170X

Başvuru Tarihi/ Received:
04.03.2025
Kabul Tarihi/Accepted:
07.04.2025

Özet

Ekonomi ile politikanın karşılıklı etkileşimine dayanan Uluslararası Ekonomi Politik (UEP), çoğunlukla devlet, piyasa ve toplum aktörleri arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. UEP içerisinde çeşitli yaklaşımlar olmakla birlikte genellikle üçe ayrılmaktadır. Bunlar: merkantalizm, liberalizm ve yapısalci yaklaşımdır. Merkantalizm, ticareti sıfır toplamı bir oyun olarak görür ve devletin korumacı ekonomi politikaları izlemesi gerektiğini savunur. Liberalizmin temel yaklaşımı, "bırakınız yapınlar" şeklindedir, serbest piyasayı savunur ve devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini öne sürer. Yapısalci yaklaşım ise, bu iki düşüncenin de tam karşısında bir pozisyon almaktadır. Yapısalci yaklaşım kapitalist sistemin sömürüye dayandığını ve adaletsiz olduğunu savunurken devlete ekonomiyi kontrol eden bir rol vermektedir. Yapısalci yaklaşım sanayileşmenin yoğunlaştığı on dokuzuncu yüzyılda Marx'ın öne sürdüğü fikirlere dayanmaktadır. Her ne kadar Marx'ın fikirlerine dayansa da yapısalcilik yaklaşımı yeknesak bir fikirler bütünlüğü ifade etmemektedir. Bu çerçevede tedrici bir sosyalist strateji izleyen Gramsci'nin fikirleri önemlidir. Gramsci hegemonya, sivil toplum, yapı ve üst yapı gibi analizleriyle yapısalci yaklaşım içerisinde özgün bir konuma sahiptir. Bu çalışma, Marx ve Gramsci'nin öne sürdüğü fikirler çerçevesinde yapısalci yaklaşımın UEP içerisindeki konumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ekonomi politik, yapısalci yaklaşım, Marx, Gramsci

Abstract

International Political Economy (IEP), which is based on the interplay between economics and politics, generally focuses on the relationship between state, market and social actors. Although there are various approaches within IEP, they are generally categorized into three. These are: mercantilism, liberalism and structuralism. Mercantilism views trade as a zero-sum game and argues that the state should pursue protectionist economic policies. The basic approach of liberalism is "allow to do", advocating the free market and arguing that the state should not intervene in the economy. The structuralist approach, on the other hand, takes a position opposite to both of these ideas. The structuralist approach argues that the capitalist system is based on exploitation and unfair. It gives the state a role in controlling the economy. The structuralist approach is based on the ideas put forward by Marx in the nineteenth century when industrialization intensified. Although it is based on Marx's ideas, the structuralist approach does not express a uniformity of ideas. In this framework, the ideas of Gramsci, who pursued a gradualist socialist strategy, are important. Gramsci has a unique position within the structuralist approach with his analysis of hegemony, civil society, structure and superstructure. This study aims to reveal the position of the structuralist approach in the IEP within the framework of the ideas put forward by Marx and Gramsci.

Keywords: International Political Economy, structuralism, Marx, Gramsci

ARAŞTIRMA MAKALESİ

ISSN 2618-6217

1. GİRİŞ

Yaşadığımız dünyada özellikle uluslararası ilişkiler alanında önem kazanan konulardan birisi olan Uluslararası Ekonomi Politik (UEP), ekonomi ile politika arasındaki karşılıklı ilişkiyi/etkileşimi açıklamak niyeti taşımaktadır. Sosyal bilimler disiplini içerisinde çok da eski bir mazisi olmasa da, günümüz dünyasında önemli bir bilim alanı haline geldiği söylenebilir. Soğuk Savaş yıllarında uluslararası ilişkilerde realizm düşüncesinin ön plana çıktığı ve devletlerin temel aktör olarak görüldüğü bir dönemde farklı bir arayışın sonucu olarak ortaya çıkan UEP, sosyal bilimler alanına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. UEP, devletlerin sadece basit bir şekilde güç ve güvenlik amacıyla hareket etmediğini, ortaya konan her politik çabanın aslında ekonomik de bir gerekçesi olduğunu ve ortaya konan her ekonomik girişimin de politik bir tarafı olduğunu vurgulamıştır (Al, 2015:144). Politika ile ekonomi arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik çeşitli çabalar olsa da bu ilişkinin uluslararası ilişkiler boyutunun algılanabilmesi açısından UEP önemli bir rol üstlenmiştir. Gilpin (1987:25), UEP içindeki fikirleri genel olarak üçe ayırmıştır: liberalizm, milliyetçilik (merkantalizm) ve Marksizm. Bu üç ideolojinin toplum, devlet ve pazara bakışının birbirinden tamamen farklı olduğunu ve aralarındaki bu mücadelenin uluslararası ilişkilerdeki ekonomi politığa de yansıdığını vurgulamıştır (Gilpin, 1987:25). Balaam ve Dillman (2020:39) ise, devlet ve piyasa ilişkileri konusunda birbiriyle çatışan ekonomi politik yaklaşımlarını biraz daha geniş anlamda düşünerek beşe ayırmıştır: parasalcılık (tutucu ekonomik liberaller), keynesci (aykırı müdahaleci ekonomik liberaller), gelişme odaklı devlet modeli (merkantalizm), sosyalizm (yapısalcılık) ve sosyal demokrasi (yapısalcılık). Birbirine yakın ya da birbiriyle ilişki içerisinde olsa da ekonomi politik konusunda farklı yaklaşımlar bulunabilmektedir. Ayrıca bu yaklaşımların her birinin tarihsel ve düşünsel bir arka planı vardır.

UEP, Türkiye’deki literatürde genellikle iktisat ya da uluslararası ilişkilerin alt dalı olarak görülürken, yeterince çalışma yapılan bir konu değildir (Ateş ve Gökmen, 2013: 46). UEP, siyaset ve iktisat alanlarının hem kesişme noktasında yer alır hem de bu iki alanın yöntemlerinin bir kritiği konumundadır (Crane ve Amawi, 1997: 4). Bu çalışmanın konusu ve kapsamı, yapısalcılık anlayışının ekonomi politik bakış açısını içermektedir. Genellikle yapısalcılığın kökeni Karl Marx’ın görüşleri çerçevesinde değerlendirilse de yapısalcılık, geniş bir yelpazedeki görüşleri ve düşünürleri içinde barındırmaktadır. Bu minvalde çalışmanın temel sorunsalı da, çoğunlukla Marx’ın görüşleri merkezinde değerlendirilen yapısalcılığın esasında nasıl bir düşünsel yapıya sahip olduğudur. UEP bünyesindeki temel yaklaşımlardan birisi olan yapısalcılığın Marx’tan itibaren tarihsel süreç içerisinde nasıl dönüşümler geçirdiği ve bu dönüşüm sürecinde Gramsci’nin nasıl bir rolü bulunduğu çalışmanın temel sorularıdır. Yirminci yüzyılda yapısalcılığın önemli temsilcilerinden biri olan Antonio Gramsci’nin fikirleri, uluslararası ilişkilerdeki ekonomi politik ile yakından ilişkili sayılabilir. Çalışmada, öncelikle Uluslararası Ekonomi Politik’in (UEP) doğuşu ve mevcut yaklaşımlar ele alınacak, ardından Marx ve Gramsci’nin fikirleri etrafında yapısalcı perspektiften ekonomi politik konusu değerlendirilecektir.

2. ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK VE MEVCUT YAKLAŞIMLAR

Uluslararası politik ekonomi kavramı, devlet, toplum, piyasa, toplumsal aktörler ve kurumlar arasındaki çatışmaları ele alan bir araştırma alanı olarak tanımlanmaktadır (Balaam ve Dillman, 2020:33). Gilpin (1987:11) ise, dünya politik sistemine hâkim olan egemen devletler arasındaki ayrışmalar ve dünyanın teknik ve ekonomik olarak birbirine bağımlı hale gelmesi arasındaki gerginliğin bir yansıması olarak uluslararası politik ekonomiyi tarif etmiştir. UEP, tarihin seyri içinde ve farklı coğrafi alanlardaki devletler, toplumlar ve piyasalar arasındaki değişen ilişki biçimlerini doğru bir şekilde analiz etme amacı gütmektedir. UEP, bireyler, devletler, devlet içindeki hükümet dışı aktörler, uluslararası kuruluşlar ve ulus ötesi şirketler gibi farklı aktörler tarafından güç kullanılmasını ifade eden bir kapsama sahiptir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte hâkim olan realizm yaklaşımı, uluslararası ilişkilerde devleti merkezine alan güç, güvenlik, savaş ve caydırma gibi konuları ön plana çıkarmıştır (Arı, 2004). Realizm yaklaşımı, ekonomiyi uluslararası ilişkileri ve siyaseti belirlemede çok öncelikli bir alan olarak görmemiştir. Bu minvalde ekonomi yalnızca ulusal güç faktörlerinden birisi olarak görülmekte ve güvenlik meselesinin çoğunlukla arkasında yer almaktaydı. Diğer taraftan güvenlik meselesiyle birlikte ekonomik alanın da etkili olduğu artık kabul edilen bir olgu olmuştu (Ravenhill, 2008: 540). Bu anlamda UEP, ortaya çıktığı Soğuk Savaş sürecinde realizmin, devletin hâkim güç olan anlayışını sorgulamaya açmıştır. Günümüz dünyasında piyasadaki üretim ve tüketim gibi alanlarda farklı ilişkiler ve biçimler bulunmaktadır. UEP, iktisadın konusu olan kaynakların birey, grup ve devlet arasında nasıl dağıtıldığını konu edinirken ekonomik boyuta da sahiptir.

UEP'nin ayrı bir bilim dalı olmasında iktisat ve uluslararası ilişkiler alanındaki yazarların ortak katkıları bulunmaktadır. Politik ekonomi kavramının ilk olarak Louis de Mayerne-Turquet isimli yazar tarafından "la monarchie aristodemocratique" adlı eserde kullanıldığı öne sürülmektedir (King, 1948: 143). Burada politik ekonomi terimi, egemen gücün devleti kuran vatandaşlara karşı görevlerine dair bir kullanıma sahiptir. 1960'lı yılların sonlarında ve 1970'li yıllarda UEP'nin hızlı bir gelişim sürecine girmesinde uluslararası ilişkiler alanında çalışma yapan araştırmacıların önemli katkıları olmuştur. Bu minvalde Susan Strange, Robert Cox, Robert Gilpin, Joseph Nye ve Robert Keohane gibi isimler UEP'nin modern dönemde ayrı bir bilim dalı olarak gelişmesinde etkili olmuştur. Strange (1970), ekonomi ile politika alanlarının birbiriyle olan ilişkisini etkili şekilde ortaya koyarak UEP'nin 1970'li yıllardan itibaren ayrı bir disiplin olarak gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Strange, UEP'nin temel dört yapısı olarak üretim ve ticaret, güvenlik, para ve finans ve bilgi ve teknolojiyi saymaktadır. Bu yapıların her biri birey, toplum, devlet ve küresel düzeyde çeşitli aktörleri içermektedir. Diğer taraftan çevre, kültür, uygarlık ve kadın çalışmaları gibi farklı alanlarda çalışan araştırmacıların da zamanla ekonomi ile politikanın birbirinden ayrılmazlığını fark etmesi konuyu disiplinler arası bir boyuta taşımıştır (Cox, 2004: 307). Ayrıca devlet dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerde artan rolüne vurgu yapan Nye ve Keohane (1972), UEP için uygun bir zemin hazırlamıştır. Çok uluslu şirketlerin uluslararası ilişkilerde artan rolü, ulaşım imkânlarının gelişmesi, iletişim olanaklarının artması, hızlı teknolojik gelişmeler ve internetin insan hayatına girmesi gibi gelişmeler ekonomi ile politika arasındaki ilişkiyi farklı bir boyuta taşımıştır. Devletlerin yalnızca politik bir aktör olmadığı ayrıca ekonomik bir aktör olduğu ve uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılığın olduğu ortaya

konulan varsayımlarından birisidir (Keohane ve Nye, 1977). 1973 yılında İsrail-Arap Savaşı esnasında İsrail yanlısı politikalar izleyen Batılı ülkelere yönelik OPEC ülkeleri tarafından uygulanan petrol ambargosu ve yaşanan ekonomik sıkıntılar ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı ortaya koyan örneklerden birisidir. Ayrıca 1973 Petrol Krizi, ekonomi ile politika arasındaki ilişkinin varlığını da somutlaştırmaktadır.

UEP, 1970'li yıllarda bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkmaya başlamış, ekonomi ve politika arasında birleştirici bir disiplin haline gelmiştir (Al, 2015:145). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından devletler arasında ekonomi politikalarında göreceli bir denge kurulmuş ve ekonomik konularda ihtilaf oluşmasının önüne geçilmiştir. Bu durum ekonomi ve politikanın 1970'lere kadar ayrı konular olarak ele alınmasının temelini oluşturmaktadır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan bu anlayış, yaşanan gelişmeler ve tarihsel süreç içinde aşınmaya başlamıştır. Bunun sebepleri olarak Bretton Woods sisteminin zayıflaması, Avrupa Birliği'nin ekonomik olarak gücünü artırması, 1970'li yıllarda Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmaları'nın (GATT) başarısız olması, 1973 yılında yaşanan Petrol krizi, Japonya'nın ekonomik olarak yükselen gücü, dünyadaki üretim biçimlerinde yaşanan gelişmeler ve değişiklikler, Sovyetler'in dağılma süreci ve Çin'in 1980'li yıllarda yaptığı ekonomik atılım gibi faktörler sıralanabilir (Al, 2015:145; Ravenhill, 2008: 540). Bu gelişmeler ışığında uluslararası ilişkiler alanında ekonomik ve siyasi sistemin önemli bir dönüşümden geçtiği yönünde bir düşünce meydana gelmiştir. Bu noktada, uluslararası ilişkiler uzmanları, siyasi aktörler ve ekonomistler arasında ekonomi ve politikanın birbiriyle iç içe geçen yapısı tartışılmaya başlanmıştır. Artık ekonomi alanında alınan kararların sadece ekonomiyi etkilemediği, başka ülkelerin para birimleriyle alışveriş yapma, bono ve tahvil alma, başka ülkelere ticari yatırım yapma, kendi ülkesi dışında eğitim alma ve yabancı dil öğrenme gibi faktörler sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda karmaşık bir ilişki biçimi meydana getirmiştir.

Politik, ekonomik ve sosyal alanlardaki etkileşimin işlevi meselesine ivme kazandıran, dünyanın özellikle 1980'li yıllarda girdiği küreselleşme süreci olmuştur. Küreselleşme sürecinde iletişim ve ulaşım ağlarının yaygınlaşmasıyla birlikte insanların, malların ve fikirlerin kolaylıkla yer değiştiği bir ortam oluşmuştur. Bu durum, devlet dışı aktörlerin hem politik hem de ekonomik alandaki etkisini artırmış ve devletlerin gücünü aşındırmaya başlamıştır. Yine uluslararası göç konusu da bu süreçte ortaya çıkan ve günümüz dünyasını etkileyen önemli olgulardan biri haline gelmiştir (Castles ve Miller, 2008:40-41). Tüm bu süreçlere ve ilişkilere bakıldığında uluslararası alanda ekonomi ve politikanın birbiriyle iç içe geçtiği ve birden fazla aktörün sahnede olduğu bir anlayış gelişmiştir. İşte bu anlayışın geliştiği bir çağda, UEP, bu aktörler arasındaki çatışma, uyumsuzluk gibi gerginlikleri konu edinmiştir (Demir, 2018:12-13).

Ekonomi ile politika arasındaki etkileşimin her iki alan için de karakteristik değişimlere yol açtığı düşüncesi önemli ölçüde kabul görmüştür. Bununla birlikte ekonomi ile politika arasındaki ilişkinin şekli ve niteliği ile ilgili yaklaşımlar farklılaşabilmektedir. Bu çerçevede UEP içindeki üç temel yaklaşım merkantilizm, liberalizm ve yapısalcılık olarak görülmektedir (Arı, 2021: 273; Balaam ve Dillman, 2020: 35; Gilpin, 1987: 25). Bu yaklaşımların her biri farklı aktörleri, değerleri ve siyasi problemlerin çözümünü önermektedir. Merkantilizm, korumacı bir yaklaşımla devleti ekonomide ana aktör kabul etmektedir. Buna göre, piyasaların işlemesi, gelir ve refah düzeyinin artırılması amacıyla

devlet müdahalesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Balaam ve Dillman, 2020; 39). Küresel politikayı rekabetçi bir alan olarak görmeleri nedeniyle devletlerin temel amaçlarının daha fazla güce ve zenginliğe ulaşmak olduğu kabul edilmektedir. Devletlerin öncelikli olarak kendi kendilerine yeterli olmaları ve dışa bağımlı olmamaları hedeflenir. Avrupa'da ulus devlet fikrinin gelişmeye başladığı bir dönemde ortaya çıkan merkantalist yaklaşım, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar etkili olmuştur. Bu görüşün savunucuları arasında Friedrich List ve Alexander Hamilton gibi düşünürler bulunmaktadır. Liberal düşüncede, devletin minimum seviyede müdahale ettiği bir ekonomik model öngörülmektedir. Buna göre, piyasalar görünmez bir el vasıtasıyla düzenlenirken, piyasaların içindeki farklı aktörlerin rasyonel davrandığı öngörülmektedir (Smith, 1937). Liberal yaklaşım, ekonomik alanda siyasi iktidarın sınırlandırılması, serbest ticaret, girişim serbestliği ve mülkiyet özgürlüğü ilkelerini savunmaktadır. Bu yaklaşımda serbest ticaret ve ülkeler arasında karşılaştırmalı avantajlar esas alınmaktadır. Ülkelerin her biri kendi avantajlı olduğu sektörlerle yönelir ve bu alanda uzmanlaşır. Liberaller, ekonomik faaliyetlerin devlet tarafından kontrol edilmesine ve müdahale edilmesine olanak sağlayan merkantalist düşünceye karşı çıkmaktadır. Bu çerçevede ekonomiyi merkantalistler gibi sıfır toplamı olarak değerlendirmemektedirler. Bu yaklaşımları savunanlar arasında Adam Smith, David Ricardo, Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi düşünürler bulunmaktadır. Fakat ekonominin pratikte bu şekilde işlemesi pek mümkün değildir. Liberallerin bu görüşleri, 1929 ekonomik buhranından sonra bazı değişikliklere uğramış ve farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

1929 ekonomik buhranından sonra devletin ekonomiyi düzenlemesi, istikrarlaştırması ve güveni yeniden sağlaması adına bazı noktalarda müdahale edilebilmesi yönünde keynesci görüş ortaya çıkmıştır. İlk olarak Jonh Maynard Keynes tarafından ortaya atılan bu fikre göre, devlet, para ve maliye politikaları vasıtasıyla ekonomiye belli bir oranda müdahalede bulunabilmektedir. Bu yaklaşım, 1970'li yıllara kadar etkisini önemli ölçüde sürdürmüş ve özellikle Avrupa'da refah devleti politikalarıyla özdeşleşmiştir (Bayraktar, 2012). Refah devleti anlayışının Avrupa'da gösterdiği başarı, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunan liberal fikirleri ciddi şekilde zayıflatmıştır. Bu durum gelecekte liberal yaklaşım ekseninde fikirler üreten düşünürleri de etkilemiştir. 1970'li yıllarda dünyada etkisini gösteren ve özellikle Avrupa'yı etkileyen ekonomik kriz, ekonomide yeni tartışmaları doğurmuştur. Bu tartışmalar çerçevesinde, keynesci yaklaşım yerini yeni liberal ekonomik politikalara bırakmıştır. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren başta ABD ve İngiltere olmak üzere dünya genelinde bu yönde bir politika dönüşümü yaşanmıştır. Bu dönüşümün Türkiye'deki yansıması, Turgut Özal liderliğinde hazırlanan 24 Ocak kararları olmuştur. 24 Ocak kararlarının ardından Türkiye'de ithal ikame büyüme politikalarından vazgeçilmiş ve serbest piyasa anlayışı tahkim edilmiştir.

Çalışmanın konusu olan yapısalci yaklaşımlar, temelde Marksist analizlere dayanmakla birlikte sadece bununla sınırlı değildir. Yapısalcılık, toplumdaki ekonomik sistem merkezinde topluma hâkim olan sınıf yapılarının nasıl şekillendiği konusunu gündemine alır. Onlara göre, piyasaları ortaya çıkaran, düzenleyen ve koruyan sosyal ve ekonomik bir temel vardır. UEP içerisinde yaptıkları analizleri genellikle bu çerçeveye oturtmaktadırlar. Balaam ve Dillman (2020;39), yapısalcılığı sosyalizm ve sosyal demokrasi olmak üzere iki başlıkta ele almaktadır. Sosyalizmde, devlet ekonominin

kontrolünü elinde bulundururken, piyasadaki fiyatlar da devlet tarafından belirlenmektedir. Bunun savunucuları arasında Karl Marx, Vladimir Lenin, Mao Zedong ve Fidel Castro gibi isimler yer almaktadır. Sosyal demokraside ise, devlet ekonomik büyümeyi ve eşit dağılımı sağlamak için iş çevreleriyle ilişki içinde bulunabilir. Her ikisi de yapısalcı yaklaşım içerisinde kabul edilmekle birlikte aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, süreç içerisinde ortaya çıkan çeşitli eleştiriler ve analizler çerçevesinde gelişmiştir. Bir sonraki bölümde Karl Marx'ın düşünceleri ve Antonio Gramsci'nin katkıları çerçevesinde yapısalcılık yaklaşımın ekonomi politik içerisindeki fikirleri daha teferruatlı olarak ele alınacaktır. Bu minvalde her ikisi de yapısalcı yaklaşım içerisinde değerlendirilen bu düşünürlerin yaklaşımlarındaki ayırt edici özellikler ortaya konulacaktır.

3. YAPISALCI PERSPEKTİFTEN ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK: KARL MARX VE ANTONİO GRAMSCI

Merkantalist yaklaşımın zayıflamaya başlamasıyla birlikte serbest piyasanın sıfır toplamı değil pozitif toplamı bir süreç olduğunu savunan liberal düşünce özellikle yirminci yüzyılda etkisini artırmıştır. Aynı dönemlerde liberal ekonomi politığe eleştiriler yönelten yapısalcı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Karl Marx ve Friedrich Engels'in düşünceleri etrafında geliştirilen bu yaklaşım, sosyal bilimler alanındaki etkili ekonomik ve politik bakış açılarından biri olmuştur. Dünya siyasetinde 1990'lı yıllara kadar önemli bir ideoloji olan bu yaklaşımı bu kadar ön plana çıkaran etkenlerin başında kapitalizme yaptığı eleştiriler gelmektedir (Demir, 2018:32). Fakat bu düşünce, 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından etkisini kaybetmeye başlamış ve bazı dönüşümler yaşamıştır. O sebeple günümüzde yapısalcılık geniş bir yelpazeyi içermekle birlikte çoğu yapısalcı, Marksistlerin hayal ettiği sosyalist sistem gayesini dahi paylaşmamaktadır. Yine de, kapitalist sistemin günümüzde de adaletsiz olduğu ve sömürü anlamı taşıdığına dair bir düşünceyi paylaşmaktadırlar. Yapısalcılık kavramını oluşturan "yapı", küresel kapitalist sistemi ifade etmek maksadıyla kullanılmaktadır (Balaam ve Dillman, 2020:120). Kapitalist ekonomi, temelde toplumları yönlendirme fonksiyonu bulunan sistemi ya da düzeni ifade etmektedir.

Marx, tarihsel materyalizm olarak adlandırdığı süreç vasıtasıyla ekonomik ve teknolojik güçlerin somut bir şekilde açıklanabileceği ve anlaşılabilmesi yönünde bir görüşe sahipti (Örs, 2007: 30). Herhangi bir toplumdaki bilginin ve teknolojinin toplamı olarak gördüğü üretim güçlerinin, sistemdeki ekonomik ve politik süreci şekillendirdiğini düşünmektedir. Marx, toplumların avcı ve toplayıcı dönemden modern dönemlere kadar gelen tarihi serüvende, üretim güçleriyle sosyal sınıflar arasındaki gerilimlerden kaynaklı bir ekonomik ve politik sistemin sürekli olarak bir başkasına evrileceğini öne sürmüştür (Ekmen, 2007). Buna göre, tarihi süreçte oluşan üretim sistemlerinin her birinde diyalektik süreç bulunmaktadır. Marx, genel felsefesini bu diyalektik süreç üzerine oturturken, sınıflar arası ilişkilerin teknolojik değişimlere göre daha yavaş seyrettiği için sosyal değişimler daha geç meydana geldiğini öne sürmektedir. Marx, bu değişim sürecinin temeline birbiriyle çatışan sosyal sınıfları yerleştirirken proletarya ve burjuva sınıfının bunu temsil ettiğini dile getirmiştir. Sınıfı merkezine alan bu türden analizler politik ve ekonomik alanda 1980'li yıllara kadar belli ölçüde etkisini sürdürmüştür.

Marx'a göre, kapitalist sistem içinde işçiler zamanla ortak çıkarlara sahip olduğunu fark ederek örgütlenecek ve burjuvaziye karşı koyacaktır. Ona göre, kapitalizm, sosyalizme giden yol üzerinde sıkıntılı da olsa sadece bir durak ya da gerekli bir aşamadır. Marx, tarihsel süreci ilkel komünizm, kölelik, feodalizm ve kapitalizm şeklinde ele alırken tarihin sosyalizm dönemine geçişi için devrim yapılması gerektiğini öne sürmüştür (Slattery, 2014: 101-113). Bu noktada kapitalizme iki tarihsel rol vermiştir. İlki, tarihin kapitalist döneminde dünya dönüşmüş ve kendisinden önceki sistem olan feodalizm dağılmıştır. İkincisi ise, bu kapitalist dönem vasıtasıyla daha yüksek bir sosyal kalkınma seviyesine geçilebilmesi yolunda gereken ekonomik ve sosyal zemin sağlanmıştır. Buna göre, kapitalizmin oluşturduğu krizlerin artmasıyla işçiler birleşip devletin ve üretim araçlarının kontrolünü ele geçireceği ve buradan son temel üretim tarzı olan sosyalizme ulaşacağı varsayılır. Nihai olarak, burjuvazinin tasfiye edilmesiyle gerçekleşen devrimle birlikte özel mülkiyetten kurtulan insanlar özgürleşecektir. Marx'ın ortaya koyduğu bu aşamalar ve tarihin bu kadar nizami bir düzlemde ilerlediği varsayımı önemli tartışmalara konu olmuştur. Hiçbir zaman sosyalist aşamaya geçilememesi, bu yaklaşımın insana oldukça rasyonel bir rol biçmesiyle ve bazı sosyal gerçeklikleri görmezlikten gelmesiyle ortaya koyulabilir.

Balaam ve Dillman'a (2020:124) göre, yapısalcığın temeldeki dört marksist fikri onların uluslararası ekonomi politik ile ilgili analizlerini oluşturmaktadır. Bunlar; sınıfın tanımı, sınıf çatışması ve işçilerin sömürülmesi, kapitalistlerin devlet üzerindeki kontrolü ve ideolojik manipülasyon. İlk olarak, sınıf tanımını yapabilmek için başlangıçta sermayeyi anlamak gerekmektedir. Marx tarafından üretim aracı olarak adlandırılan sermaye, ekonomide malları üretmek amacıyla kullanılan ve şahıslara ait olan varlıkları ifade etmektedir. Bir fabrikadaki tüm araçlar, makineler, bilgisayarlar, masalar ile fabrikanın sahip olduğu arazi ve petrol gibi doğal kaynaklar da sermaye sayılmaktadır. Sınıf ise, burada sermaye olarak adı geçen kaynaklara sahip olmak ya da olmamak üzerine belirlenir. Bazen bir toplumdaki azınlık grubu, üretim varlıklarının tamamını ya da büyük kısmını elinde bulundurabilir. İşte bunlara sermaye sınıfı ya da burjuvazi denilmektedir. Örneğin, kapitalist sistemin mevcut olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) toplumun içindeki yüzde 1'lik bir kesim, toplam sermayenin yüzde 50'sine sahip bulunmaktadır (Balaam ve Dillman, 2020:125). Bu noktada, ABD'nin kuruluş yıllarından itibaren aktif olan ve belli bir grup etrafında şekillenen uluslararası şirketlerin payı vardır. Halk içerisinde gayrimenkul eşitsiz bir şekilde dağılmışken, tahvillerin çoğunluğu zenginlerin elindedir. Halkın büyük bölümünün ise çok az sermayesi ya da üretim varlığı vardır. Marksistler sınıf temelli olarak baktıkları bu adaletsiz dağıtımın ve sömürünün olduğu sisteme karşı çıkmaktadırlar.

İkinci olarak, hiç sermayesi olmayan ya da çok az sermayesi olan işçiler, kapitalistlere çalışma yeteneğini satmak durumundadır. Marksistlere göre, iş sahipleri işçileri ücret karşılığında kiralarlar ve pazarlık konusundaki zayıf konumları sebebiyle sömürürler. Burada bir sınıf çatışmasından bahsedilir. Marx, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında, kapitalizmin Avrupa'da olgunlaşmasıyla ve küresel çevrenin pazar ekonomisine dahil olmasıyla kapitalist sistemin sonunun gelerek proleter devrimin gerçekleşeceğini öne sürmüştür (Gilpin, 1987:37). Bu gerçekleşmeyince Marx'ın bazı takipçileri tarafından bunun gerçekleşmeme sebepleri araştırılmış ve günümüzde de bu tartışmalar devam etmektedir. Bu noktada Batı Avrupa'daki devletlerin bu süreci "uzlaş" ile atlattığı

söylenbilir. Almanya ve Fransa gibi örneklerde, işçi sınıfı, sağlık hizmetlerinin gelişmesi, yüksek ücretler, işsizlik tazminatı uygulaması, ücretli tatiller ve yeterli emekli maaş gibi uygulamalar karşısında sosyalist toplum hedefinden vazgeçmiştir (Balaam ve Dillman, 2020;126).

Üçüncü olarak, güç tekeli elinde bulunduran devlet aygıtı vasıtasıyla kapitalistlerin halk üzerindeki kontrolü sağlamasıdır. 1980'li yıllarda artan küreselleşme sürecine rağmen devlet, dünya üzerindeki bütün toplumlarda polis ve asker gücü vasıtasıyla en önemli baskı aracına sahip örgüttür. Devleti kontrol etme noktasında işçiler ve kapitalistler arasında önemli farklar vardır. İşçiler sayı olarak daha fazla olsa da, kapitalistler daha fazla finansal kaynağa sahiptir ve bu kaynağı politik alanı yönlendirme konusunda kullanmaktadırlar (Balaam ve Dillman, 2020;127). İşçilerin elinde protesto ve grev gibi siyasi sistemi etkileme araçları bulunsada, bunu harekete geçirebilmek güçlü bir dayanışma ve organizasyon gerektirmektedir. Ayrıca devletin elindeki kanun yapma ve kolluk gücü bulundurma yetkilerinin bu süreçlere müdahale şansı verdiğini eklemek gerekir. Diğer taraftan, kapitalist sınıf da kendi arasında işbirliği ve ittifak geliştirebilir. Örneğin, dünyanın bir ülkesindeki kapitalist bir şirket başka bir ülkedeki kapitalist şirket ile işçilerin konumunu zayıflatmak ya da kazançlarını artırmak amacıyla işbirliği içinde olabilir.

Son olarak, gücün yumuşak ve sert olmak üzere farklı kaynakları vardır ve bu güç, zayıfın tercihlerini yönlendirerek gücünün faydasına olacak şekilde yönlendirilebilir. İdeolojik manipülasyon olarak adlandırılan bu süreç, yapısalcılara göre, insanların hem kalplerini hem de beyinlerini kontrol etmek gibi yumuşak bir yüze de sahiptir (Balaam ve Dillman, 2020). Dünyada kendi vatandaşları tarafından meşru görülmeyen otoriter ya da otoriter olmayan rejimler bulunmaktadır. Otoriter rejimlerde, iktidarlar, asker ve polis gücünü kullanarak halkın kendisine karşı hareket edebilme ihtimalini ortadan kaldırmak ister. Demokratik rejimlerde ise halk her ne kadar oy kullansa da, oy kullanma süreçlerine yapılan dolaylı ya da dolaysız müdahaleler rejimin meşruiyetini sorgulatabilmektedir. Bu noktada Gramsci'nin, hakim sınıfın zor yoluyla ya da rıza yoluyla konumunu koruduğu yönündeki tezi önemlidir. Buna bir sonraki paragrafta daha detaylı olarak değinilecektir. Marksistler, kapitalist sınıfın, kapitalizmi devam ettirebilmek adına kendilerine meşruiyet kazandırmak için toplumda bir ideoloji oluşturmaya çalıştığını söylerler. Kapitalistler bunun için insanların fikirlerini ve algılarını yönetmeye çalışırlar. Örneğin, dış düşman tehdidi, iktidarda bulunanların dikkatleri sınıf temelli çatışmalardan uzaklaştırmak için bir araç olarak kullanılabilir. Yirminci yüzyılın büyük kısmında Sovyetler Birliği, sonrasında Irak üzerinden Ortadoğu ve genel olarak İslam'ın şer eksenini olarak görüldüğü söylenebilir (Heradstveit ve Bonham, 2007; 424). Kapitalist sınıf – özellikle ABD menşeli kapitalist sınıf- bu şekilde gücünü korumaya devam etmektedir. Marksistler ayrıca, ideoloji alanındaki rekabette de adaletsizlik olduğunu vurgulamaktadırlar. Kapitalistler, ideolojilerini korumak ya da güçlendirmek amacıyla ellerindeki geniş imkanlardan faydalanırken işçiler bu noktada zayıf kalmaktadır. Kapitalistler ellerindeki maddi imkanlarla -özellikle medya ve eğitim yoluyla- serbest ticaretin yararları ve zenginlerin daha az vergilendirilmesi gibi mesajlarını kitlelere daha kolay empoze edebilmektedir (Balaam ve Dillman, 2020;130). Sınıf temelli olarak oluşan sömürü düzeni, işçilerin emeklerinin sömürülmesi, devlet aygıtının kapitalistlerin eliyle araçsallaştırılması ve uygulanan ideolojik manipülasyon

yapısalcı yaklaşımın ekonomi politik anlayışını ortaya koyan unsurlardır. Marx ve Engels'in fikirleri çerçevesinde oluşan bu yaklaşım zamanla farklı analizler çerçevesinde gelişim göstermiştir. Bu noktada yapısalcıların tezlerini daha iyi anlayabilmek adına, Gramsci'nin yapı-üst yapı, hegemonya ve rıza gibi konular hakkındaki fikirlerine değinilmelidir.

İtalyan bir sosyal teorici olan Antonio Gramsci, 1913 yılında Sosyalist Parti'ye katılmış, 1921 yılında yeni kurulan İtalyan Komünist Parti'nin Genel Sekreteri olmuştur (Heywood, 2014a: 266). Gramsci, Marksist teoriye hegemonya, devlet, sivil toplum, yapı ve üst yapı gibi konular çerçevesinde katkılarda bulunmuştur. Gramsci'nin çalışmalarındaki temel noktalardan biri, yapı ve üst yapı ilişkisi olmuştur. Gramsci, yapının -ekonomi- içerisindeki hareketler üst yapının gelişme sürecine etki ettiğini söylemekle birlikte sivil topluma özel bir önem atfetmektedir (Okur, 2015). Gramsci, sivil toplum kavramını anlaşılması zor bir şekilde ele alsa da bununla yapı ile üst yapı arasında ara bir alanı ifade ettiği düşünülmektedir (Hall, Lumley ve McLennan, 1985: 8). Ona göre, devlet, siyasal toplum ile sivil toplumun birleşiminden meydana gelmekte, bu durum ise kamu ile özel alan arasındaki gerçek ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu noktada Gramsci'ye göre sivil toplum içerisindeki sınıflar güç -ekonomik, siyasal ve ideolojik alanda- mücadelesi içerisinde (Hall, Lumley ve McLennan, 1985:9). Onun sıklıkla kullandığı hegemonya burada uygulanmakta, yapı ve üst yapı arasındaki ilişki de mücadele vasıtasıyla bu alanda ortaya çıkmaktadır.

Gramsci, hegemonya olgusunu sınıfların kendi içerisindeki ve farklı sınıflarla olan ilişkilerini incelemek amacıyla ortaya koymuştur. Diğer taraftan, Gramsci hegemonya kavramının Lenin tarafından ortaya atıldığını kabul etmektedir. Fakat Lenin hegemonya kavramını yoksul köylülük ile ittifakında proleteryanın önderliği noktasında tanımlarken, Gramsci bu kavramı genişleterek sivil toplum alanındaki mücadeleye atıfta bulunarak kavramın anlamını genişletmiştir. Gramsci'ye göre, hegemonya, egemen sınıfın baskı kullanımına alternatif bir biçimde hakim olduğu topluluğun rızasını kazanarak gücünü kullanmasıdır (Heywood, 2014b). Zorlayıcı olmayan-kendiliğinden oluşan rıza- ile hakim olunan topluluğa burjuvazinin değer ve inançlarının yaygınlaştırılması ile ortaya çıkan ideolojik ve kültürel bir süreçtir. Hegemonya bu anlamıyla hem siyasi hem de ekonomik bir anlamı kapsamaktadır.

Gramsci, kapitalizmin geldiği nokta itibarıyla ekonomik bir sistem olmasının yanı sıra bir yaşam biçimi olduğunu savunmaktadır (Slattery, 2014: 241). Kapitalist sistemin tüketim, kâr elde etme isteği ve ticaret gibi fikirleri, insanların spor ve kültürden çalışma hayatı ve boş vakitlerine kadar tesir etmektedir. Artık para kazanma, tüketim ve alışveriş, zengin ve ünlü hayat biçimine sahip olma gibi alışkanlıklar Batı toplumunun temel değerleri arasına girmiştir. Gramsci, askeri güç ya da ekonomik egemenlikten ziyade en üst hegemonya şeklinin ikna olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, Batı toplumlarında kapitalizm sadece insanların zihninde değil kalplerinde de yer etmiştir. Bu nedenle bu toplumları sosyalizmin en iyi hayat biçimi olduğuna inandırmak zaman alacaktır. Gramsci'nin buradan yola çıkarak daha insani ve kademeli sosyalist stratejisi, bazı Marksistler tarafından liberal olduğu ve tarihsel materyalizm ilkelerinin tarihsel önemini atladığı gerekçeleriyle eleştirilmiştir (Slattery, 2014: 246). Gramsci'nin fikirleri, ilerleyen zamanlarda Avrupa'da ortaya çıkan Yeni Sola ve Avrupa komünizmine ilham kaynağı olmuştur.

Bu çerçevede Gramsci, ortaya koyduğu bu fikirlerle burjuvazinin kapitalist sistemi nasıl ayakta tuttuğunu ve bu süreçte devlet aygıtının nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır. Gramsci, açık bir zor kullanmanın dışında ideolojik manipölasyonla hâkim sınıfın egemenliğini nasıl sağladığını ortaya koymuştur. Özellikle gücün zayıfların tercihlerini yönlendirme gücüne hegemonya kavramı üzerinden farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu anlamda Marx'tan sonra modern anlamda yapısalcı yaklaşıma önemli bir katkı verdiği söylenebilir. Diğer taraftan yapısalcı yaklaşım içerisinde Gramsci'nin, Marx'ın ortaya koyduğu fikirleri özgün bir perspektifle yorumladığı söylenebilir. Gramsci, sivil toplumu Marx'tan daha farklı biçimde, ekonomik temelle ilişkili ve ideolojik etkinliklerin belirleyici olduğu sınıf ilişkileri şeklinde tanımlamaktadır. Gramsci'nin sivil toplum üzerinde devletin zorlama işlevinin haricindeki ideolojik ve kültürel hegemonya araçlarına yönelik vurgusu, yapısalcı yaklaşım içerisinde ilerleyen dönemlerde farklı düşüncelerin gelişmesinde etkili olmuştur.

4. SONUÇ

Uluslararası ekonomi politik (UEP) içerisinde merkantilizm, liberalizm ve yapısalcılık gibi yaklaşımlar başta olmak üzere farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Tüm bu yaklaşımlar uluslararası ekonomi politiğe farklı taraflardan bakmakta ve analizlerini bu yönde yapmaktadır. Bu çalışmada, yapısalcı yaklaşımın temel argümanları Marx ve Gramsci'nin fikirleri çerçevesinde ele alınmıştır. Genel manada kapitalist düzenin bir karşı tezi olarak konumlanan yapısalcı yaklaşım, ekonomi politik konusundaki analizlerini de bu minvalde yapmaktadır. Yapısalcı yaklaşım küresel kapitalist düzen, sınıf çatışmaları, ideolojik manipölasyon, yapı-üst yapı ve hegemonya gibi kavramlar çerçevesinde şekillenen tarihsel süreçte gelişmiş bir düşüncedir.

Yapısalcı anlayışın Marx ve Gramsci çerçevesinde öne sürdüğü fikirler ve UEP'nin konumu hakkında bazı tespitler yapmak mümkündür. İlk olarak, yapısalcı anlayış ekonomi ile politikanın birbiriyle etkileşimi noktasında önde gelen fikirler arasındadır. Marx'ın sanayileşmenin yoğun yaşandığı bir dönemde toplumsal alandaki gelişmeleri ele aldığı tezler, ekonomi ile politika arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır. İkincisi, Marx'tan itibaren tarihsel süreç içerisinde çeşitli dönüşümler geçiren yapısalcılık fikri tek bir öneriler listesi içermekten çok geniş bir anlamı ihtiva etmektedir. Yapısalcıların tamamı Marksistlerin hedeflediği sosyalist sistem gayesini paylaşmamaktadır. Özellikle 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'ndeki ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ekonomilerin dağılması yapısalcı perspektif açısından önemli bir kırılma meydana getirmiştir. Üçüncüsü, Gramsci özellikle iktidarların ideolojik kontrolü sağlama süreci hakkındaki analizleriyle yapısalcı yaklaşıma önemli bir katkı sağlamıştır. Gramsci, iktidarın kendi dünya görüşünü zora dayanmadan toplum içerisinde nasıl hakim kıldığını ortaya koymaktadır. Gramsci'nin kendi dönemindeki şartlar itibarıyla ortaya koyduğu kademeli sosyalist strateji yapısalcı yaklaşım içerisinde önemli tartışmalar meydana getirmiştir. Dördüncü ve son olarak, her ne kadar ekonomi ile politikayı eklemleneyen çeşitli çalışmalar olsa da UEP'nin literatürde ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkması 1970'li yıllara denk gelmektedir. UEP'nin ayrı bir bilim dalı haline gelmesi sürecinde uluslararası ilişkiler ve iktisat alanındaki yazarların ciddi katkıları bulunmaktadır. UEP zaman içerisinde sosyal bilimler alanındaki konumunu genişleterek ekonomi ve politikanın dışındaki çeşitli disiplinlerle de ilişki geliştirmiştir.

Kaynakça

- Al, Arzu (2015). Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (1): 143-159.
- Arı, Tayyar (2021). Uluslararası İlişkiler Teorileri: Modern ve Post-Modern Teoriler, Bursa: Aktüel Yayınları.
- Arı, Tayyar (2004). Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ateş, Davut ve Gökmen, Gülizar S. (2013). Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (1): 45-71.
- Balaam, David N. ve Dillman, Bradford (2020). Uluslararası Ekonomi Politığe Giriş, Çeviren: Nasuh Uslu, Ankara: Adres Yayınları.
- Bayraktar, Cahide (2012). Keynes ve Refah Devleti, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2): 247-261.
- Bekmen, Ahmet (2007). Praksis'in Teorisi, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Editör: H. Birsen Örs, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castles, Stephen ve Miller, Mark (2008). Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, Çeviren: Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cox, Robert (2004). Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order, New Political Economy, 9 (3): 307-323.
- Crane, George T. ve Amawi, Aba. (1997). The Theoretical Evolution of International Political Economy: A Reader Second Edition, Oxford: Oxford University Press.
- Demir, Ömer (2018). Uluslararası Politik Ekonomi, Editör: Ömer Demir, Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gilpin, Robert (1987). The Political Economy of International Relations, New Jersey: Princeton University Press.
- Hall, Stuart, Lumley, Bob ve McLennan, Gregor (1985). Siyaset ve İdeoloji "Gramsci", Çeviren: Sadun Emrealp, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Heradstveit, Daniel ve Bonham, G. Matthew (2007). What the Axis of Evil Metaphor Did to Iran, Middle East Journal, 61 (3): 421-440.
- Heywood, Andrew (2014a). Siyaset, Çeviren: Zeynep Kopuzlu, Ankara:Liberte Yayınları.
- Heywood, Andrew (2014b). Siyaset Teorisine Giriş, Çeviren: Hızır Murat Köse, İstanbul: Küre Yayınları.

Keohane, Robert O, ve Nye, Joseph S. (1977). Power and Interdependence: World Politics in Transition, Boston: Little, Brown Company.

King, James E (1948). The Origin of the Term "Political Economy", The Journal Of Modern History, 20 (3): 39-51.

Nye, Joseph S. ve Keohane, Robert O. (1972). Transnational Relations and World Politics: An Introduction, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Okur, Mehmet Akif (2015). Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine, Uluslararası İlişkiler, 12 (46): 131-151.

Örs, H. Birsen (2007). İdeoloji, Karmaşık Dünyayı Anlamlı Kılmak, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Editör: H. Birsen Örs, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ravenhill, John (2008). International Political Economy, Editör: Christian Reus-Smit ve Duncan Shidal, The Oxford Handbook of International Relations, New York: Oxford University Press.

Slattey, M. (2014). Sosyolojide Temel Fikirler, Editörler: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, Bursa: Sentez Yayıncılık.

Smith, Adam (1937). The Wealth of Nations, New York: The Modern Library.

Strange, Susan (1970). International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect, International Affairs, 46 (2): 304-315.